

02

ข้อมูลที่ได้จากการขุดแต่งโบราณสถานวัดมะคอก เมืองกำแพงเพชร

Data from the Excavation at Makhok Temple in
the Ancient Kamphaeng Phet Town

วีระศักดิ์ แสนสะอาด*

Veerasak Sansaard

*นักโบราณคดีปฏิบัติการ อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร กรมศิลปากร

บทคัดย่อ

ในปีงบประมาณ 2558 อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรดำเนินโครงการขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะโบราณสถานวัดมะคอกซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ในเขตอรัญญิกเมืองกำแพงเพชร ภายในวัดประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างต่างๆ ที่มีขนาดเล็ก ที่สำคัญได้แก่ เจดีย์ประธาน เจดีย์ราย ศาลา กุฏิ บ่อน้ำ และห้องส้วมสำหรับพระสงฆ์ ซึ่งวิหารวัดมะคอกเป็นวิหารที่ไม่พบร่องรอยการก่อศิลาแลงเป็นฐานวิหาร ส่วนโบราณวัตถุที่พบจากการดำเนินงาน ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาพื้นเมือง เตาสุโขทัย เตาศรีสัชนาลัย แหล่งเตาจากประเทศจีนสมัยราชวงศ์หมิง นอกจากนี้ยังพบเศษกระเบื้องมุงหลังคา เศษปูนปั้น เศษพระพุทธรูปปูนปั้นและสำริด หลักฐานที่น่าสนใจอีกประเภท คือ เศษพระพุทธรูปที่สลักจากหินสีขาวใสที่สันนิษฐานว่ามาจากทางวัฒนธรรมล้านนา จากหลักฐานทั้งหมดสันนิษฐานว่าวัดมะคอกมีการใช้พื้นที่ของวัดในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-22 เป็นช่วงที่เมืองกำแพงเพชรมีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด

คำสำคัญ: วัดมะคอก, อรัญญิก, กำแพงเพชร

A b s t r a c t

In the year 2015, Kamphaeng Phet Historical Park launched an excavation and restoration project at Makhok Temple, located in the Aranyik area of the ancient Kamphaeng Phet Town. On the temple grounds are located many constructions, such as the main stupa, the surrounding stupas, a pavilion or “sala,” the monks’ cells and toilets, and a pond. Artifacts discovered during the excavation include potsherds from local Sukhothai kilns, Ming blue and white wares from Chinese kilns, and stucco fragments of Buddha images. The most interesting artifact is a fragment of Buddha image made of clear white stone, presumably in Lanna style. All the artifacts demonstrate that the temple grounds were actively used between the 20th–22nd centuries of the Buddhist Era, the time when Kamphaeng Phet Town fully prospered.

Keywords: Makhok Temple, the Aranyik area, Kamphaeng Phet, excavation

จังหวัดกำแพงเพชรเป็นจังหวัดที่พบหลักฐานทางโบราณคดีถึงการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยบริเวณสองฟากฝั่งแม่น้ำปิงตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ มีแหล่งโบราณคดีที่สำคัญอยู่ที่เขากะลอน อำเภอลำลูกขันบุรี พบหลักฐานประเภทเครื่องมือหินขัดและเศษภาชนะดินเผาที่กำหนดอายุได้ราว 3,000–2,000 ปีมาแล้วในสมัยหินใหม่ เมื่อเข้าสู่สมัยประวัติศาสตร์ในวัฒนธรรมทวารวดีในช่วงราวพุทธศตวรรษที่ 12–16 ก็ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานต่อเนื่อง แหล่งที่สำคัญคือเมืองโบราณไตรตรังซ์ ที่มีร่องรอยการสร้างคูน้ำคันดินล้อมรอบผังเมืองสี่เหลี่ยมมุมมน ภายในสำรวจพบโบราณวัตถุในสมัยทวารวดี เช่น ลูกปัดแก้ว ตะเกียงดินเผา ภาชนะดินเผาทรงหม้อมีสัน เป็นต้น หลังจากพุทธศตวรรษที่ 19 เป็นต้นมา วัฒนธรรมสุโขทัยได้เข้ามามีอิทธิพลในเขตจังหวัดกำแพงเพชร โดยมีเมืองที่สำคัญคือเมืองนครชุม ซึ่งเป็นเมืองที่พระมหาธรรมราชา (ลิไท) กษัตริย์สุโขทัย เคยเสด็จมาสถาปนาพระบรมธาตุและปลุกต้นโพธิ์ไว้กลางเมืองนครชุม แต่เมื่ออาณาจักรอยุธยาเริ่มมีอำนาจเหนือสุโขทัยและสามารถครอบครองดินแดนในเขตจังหวัดกำแพงเพชรได้ จึงย้ายศูนย์กลางของเมืองในบริเวณนี้จากเมืองนครชุมที่อยู่ทางฝั่งตะวันตกแม่น้ำปิง มาอยู่ที่ฝั่งตะวันออกและใช้ชื่อเมืองว่า เมืองกำแพงเพชร และดำรงสภาพความสำคัญในฐานะหัวเมืองหน้าด่านที่สำคัญสืบต่อมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น–ตอนปลาย จนกระทั่งเมืองกำแพงเพชรหมดบทบาทและถูกทิ้งร้างไปในช่วงการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ. 2310 หลงเหลือให้

เห็นเป็นเพียงโบราณสถานมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งกรมศิลปากรจึงได้ดำเนินการอนุรักษ์และพัฒนาโบราณสถานเมืองกำแพงเพชร โดยได้พัฒนาจัดตั้งเป็นอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2534 เพื่อให้เกิดประโยชน์ทั้งทางด้านการศึกษาและการท่องเที่ยว

โบราณสถานภายในอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรแบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ 1. กลุ่มโบราณสถานที่อยู่ภายในเขตกำแพงเมือง มีเนื้อที่ที่ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน 503 ไร่ ประกอบด้วยโบราณสถานที่สำคัญ เช่น วัดพระแก้ว วัดพระธาตุ สระมน และแนวกำแพงเมืองที่ก่อด้วยศิลาแลงมีป้อมประตูอยู่โดยรอบ 2. กลุ่มโบราณสถานที่ตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองทางด้านทิศเหนือ เรียกโดยทั่วไปว่า เขตอรัญญิก มีเนื้อที่ที่ประกาศขึ้นทะเบียนโบราณสถาน 1,611 ไร่ เป็นเขตที่ตั้งของกลุ่มวัดที่สร้างจากศิลาแลงที่ขุดขึ้นมาจากบริเวณนี้ จึงสันนิษฐานว่าพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใช้ประกอบพิธีกรรมหรือศาสนพิธีต่างๆ ในศาสนาพุทธของชาวเมืองกำแพงเพชรในสมัยก่อน มีโบราณสถานที่สำคัญ เช่น วัดอวาสใหญ่ วัดช้างรอบ วัดพระสี่อิริยาบถ วัดพระนอน เป็นต้น รวมทั้งวัดมะคอก ซึ่งเป็นหนึ่งในวัดที่ตั้งอยู่ในเขตอรัญญิกนี้

ปัจจุบัน เมืองกำแพงเพชรยังมีโบราณสถานอีกหลายแห่งที่ยังไม่มีการดำเนินการขุดค้น ขุดแต่ง รวมทั้งการบูรณะและปรับปรุงสภาพภูมิทัศน์ และในปีงบประมาณ 2558 อุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชรได้รับงบ

ประมาณเพื่อดำเนินโครงการขุดแต่งและออกแบบเพื่อการบูรณะโบราณสถานจำนวน 6 แห่ง ได้แก่ วัดตะแบก วัดตะแบกคู่ วัดมะคอก วัดเจดีย์กลม วัดมะม่วงงาม และวัดเขาลูกกรัง ซึ่งผู้ศึกษาได้รับผิดชอบในการดำเนินงานขุดแต่งและศึกษาทางโบราณคดีในส่วนของวัดมะคอก ตั้งแต่เดือนมกราคมถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2558 จากการดำเนินงานทำให้พบข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดีต่างๆ ที่น่าสนใจที่จะนำเสนอในครั้งนี้

ที่ตั้งและข้อมูลทั่วไปโบราณสถานวัดมะคอก

วัดมะคอกเป็นโบราณสถานแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่นอกเขตกำแพงเมืองกำแพงเพชรทางด้านทิศเหนือในเขตกลุ่มวัดนอกกำแพงเมืองที่เรียกว่า เขตอรัญญิก มีตำแหน่งที่ตั้ง ละติจูดที่ 16 องศา 30 ลิปดา 18.86 พิลิปดา เหนือ ลองจิจูดที่ 99 องศา 30 ลิปดา 47.15 พิลิปดา ตะวันออก มีโบราณสถานที่ตั้งอยู่ใกล้เคียง ได้แก่ วัดอวาสใหญ่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก วัดมะเคล็ดตั้งอยู่ทางทิศใต้ และวัดริมทางตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ (รูปที่ 1) โบราณสถานวัดมะคอกได้รับการขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานของชาติ โดยตั้งอยู่ในพื้นที่ขึ้นทะเบียนบริเวณที่ 1 เนื้อที่ประมาณ 1,611 ไร่ ตามประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่ม 85 ตอนที่ 41 วันที่ 7 พฤษภาคม พ.ศ. 2511 (กรมศิลปากร 2552: 99)

สำหรับโบราณสถานวัดมะคอกนั้นไม่ได้เป็นชื่อวัดดั้งเดิม แต่ถูกเรียกในภายหลังเนื่องจากลักษณะของพื้นที่โดยรอบมีต้นมะคอกขึ้นอยู่ภายในเขตวัด แผนผังของวัดวางตัวในแนวทิศตะวันออก-ตะวันตก ประกอบด้วยสิ่งก่อสร้างหลักได้แก่ วิหารตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกสุด ถัดมาทางทิศตะวันตกเป็นกลุ่มเจดีย์รายจำนวน 5 องค์ และเจดีย์ประธานอยู่ด้านในของวัดทางทิศตะวันตกสุด ทั้งหมดล้อมรอบด้วยกำแพงแก้ว ด้านนอกกำแพงทางทิศเหนือปรากฏอาคารจำนวน 3 หลัง ห้องน้ำ 1 ห้อง และบ่อน้ำ 1 บ่อ นอกกำแพงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ปรากฏอาคารจำนวน 1 หลัง โบราณสถานวัดมะคอกถือว่าเป็นโบราณสถานที่มีความค่อนข้างเล็กเมื่อเทียบกับวัดอื่น

โดยรอบในพื้นที่เขตอรัญญิกของเมืองกำแพงเพชรที่ล้วนแต่เป็นวัดที่มีพื้นที่
และสิ่งก่อสร้างภายในวัดจำนวนหลายหลัง

ข้อมูลที่ได้จากการขุดแต่งและขุดค้น โบราณสถานวัดมะคอก

เนื่องจากสิ่งก่อสร้างภายในโบราณสถานวัดมะคอกมีขนาดไม่ใหญ่
และมีความสูงไม่มาก อาคารบางหลังไม่สามารถเห็นขอบเขตของอาคาร
เพราะแนวอาคารมีดินและเศษศิลาแลงที่เกิดจากการลักลอบขุด จึงทำให้
ต้องใช้ความระมัดระวังในการขุดแต่งโบราณสถานแห่งนี้ (รูปที่ 2) ก่อนการ
ขุดแต่งเพื่อนำดิน เศษวัชพืช เศษศิลาแลงออกจากพื้นผิวอาคารเพื่อให้เห็น
สภาพของอาคารทุกหลัง ได้ทำการขุดตรวจเพื่อหาความลึกเดิมหรือพื้นผิว
หน้าดินเดิมของวัดเพื่อป้องกันไม่ให้ขุดแต่งดินที่ทับถมเกินไปจากความลึก
ของฐานอาคาร จากการขุดตรวจพบว่าผิวหน้าดินเดิมมีความลึกจากผิวดิน
ปัจจุบันประมาณ 20–30 เซนติเมตร หลังจากการขุดแต่งโบราณสถานวัด
มะคอกพบข้อมูลต่างๆ ดังนี้

1. สิ่งก่อสร้างภายในวัด พบหลักฐานที่เป็นอาคารและสิ่งก่อสร้างภายใน วัดจำนวน 13 แห่ง ตามข้อมูลดังต่อไปนี้

1.1 เจดีย์ประธาน เป็นรูปแบบเจดีย์ทรงระฆัง ฐานล่างสุดเป็นฐาน
หน้ากระดานในแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัสจำนวน 2 ชั้น ถัดขึ้นไปเป็นฐานแปด
เหลี่ยมจำนวน 3 ชั้น ถัดขึ้นไปพบเพียงชั้นบัวถลาเพียงหนึ่งชั้น ส่วนบนพัง
ทลายหมด ด้านทิศตะวันออกของเจดีย์พบร่องรอยการลักลอบขุดเป็นร่อง
ขนาดใหญ่เข้าไปถึงส่วนกลางของเจดีย์ ด้านในองค์เจดีย์ใช้เทคนิคการอัด
ดินให้แน่นเพื่อไม่ให้เจดีย์กลวง บริเวณด้านในส่วนชั้นฐานแปดเหลี่ยมพบ
ร่องรอยแนวศิลาแลงเป็นแผนผังสี่เหลี่ยมจัตุรัส สันนิษฐานว่าอาจจะก่อ
เพื่อเป็นห้องกรุสำหรับประดิษฐานพระธาตุหรือสิ่งของมีค่าเพื่อเป็นเครื่อง
อุทิศประจำเจดีย์ประธานองค์นี้ (รูปที่ 3-4)

1.2 เจดีย์ราย ตั้งเรียงอยู่ตามแนวทิศเหนือ-ใต้ บริเวณทางทิศตะวันออก

ออกของเจดีย์ประธาน ประกอบด้วยเจดีย์รายก่อด้วยศิลาแลง 4 องค์และก่อด้วยอิฐ 1 องค์ซึ่งเป็นองค์ที่อยู่ตรงกลาง สำหรับเจดีย์รายทั้งสี่องค์ล้วนพังทลายจนเกือบหมดเหลือเพียงส่วนฐาน เจดีย์รายที่ก่อด้วยศิลาแลงทั้งสี่องค์เหลือเพียงฐานหน้ากระดานผั่งสี่เหลี่ยมจัตุรัส 1 ชั้น และฐานแปดเหลี่ยมที่อยู่ถัดขึ้นมาด้านบนอีก 1 ชั้น จากรูปแบบฐานเจดีย์ทั้งสี่องค์สามารถวิเคราะห์ได้ว่าเป็นเจดีย์ทรงระฆัง (รูปที่ 5) ส่วนเจดีย์รายก่ออิฐที่ตั้งอยู่องค์กลางนั้นมีสภาพพังทลายมากที่สุด เหลือเพียงฐานหน้ากระดานผั่งสี่เหลี่ยมจัตุรัสและร่องรอยการลักลอบขุดเป็นแนวผ่านกลางองค์เจดีย์ จึงไม่สามารถวิเคราะห์รูปแบบของทรงเจดีย์ได้ (รูปที่ 6)

จากการขุดแต่งโดยรอบเจดีย์ประธานและกลุ่มเจดีย์รายทั้ง 5 องค์ พบโบราณวัตถุจำนวนไม่มาก ส่วนใหญ่เป็นเศษภาชนะดินเผาและเศษปูนปั้น จากรูปแบบที่พบซึ่งเป็นเจดีย์ทรงระฆังที่ตั้งอยู่บนฐานแปดเหลี่ยมที่เป็นรูปแบบที่นิยมสร้างในเมืองกำแพงเพชร คือ มีส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นบัวกลาแบบสุโขทัย มีส่วนฐานเป็นชั้นฐานเชิงในผั่งแปดเหลี่ยม สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 21 ตรงกับสมัยอยุธยาตอนกลาง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ม.ป.ป.: 15)

1.3 วิหาร ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธานและกลุ่มเจดีย์ราย สภาพก่อนการขุดแต่งมีเศษดิน ศิลาแลง และวัชพืช กระจายอยู่โดยรอบแต่ไม่พบร่องรอยของแนวขอบวิหาร เมื่อดำเนินการขุดแต่งแล้วทำให้พบข้อมูลที่น่าสนใจคือ วิหารวัดมะคอกนั้นไม่มีการก่อศิลาแลงเป็นขอบเขตวิหาร แต่ใช้เทคนิคการอัดดินขึ้นให้เป็นเนินดินสูงประมาณ 30 เซนติเมตร การที่ไม่พบร่องรอยการก่อวิหารด้วยศิลาแลงของวัดมะคอกนี้ อาจเป็นไปได้ว่ามีการใช้วัสดุอื่นในการก่อครอบปิดดินอัดเพื่อเป็นขอบของฐานวิหาร เช่น ไม้ หรือการใช้ปูนฉาบก่อทับ จึงไม่หลงเหลือหลักฐานให้เห็นในปัจจุบัน (รูปที่ 7) วิหารมีขนาดกว้างประมาณ 9 เมตร ยาวประมาณ 22 เมตร ด้านบนวิหารประกอบด้วย เสาวิหารซึ่งมี 2 รูปแบบ รูปแบบแรกใช้ศิลาแลงตัดเป็นแท่งเดียวเป็นทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดประมาณกว้างยาวด้านละ 30

เซนติเมตร เสาต้นที่สมบูรณ์สูงประมาณ 2.5 เมตร ส่วนอีกรูปแบบเป็นเสาที่ใช้ก้อนศิลาแลงขนาดกว้างยาวด้านละ 30 เซนติเมตร หนาประมาณ 10 เซนติเมตร เรียงซ้อนต่อกัน ด้านใต้ของวิหารปรากฏแนวอาสน์สงฆ์ยกพื้นเตี้ยๆ โดยใช้ดินอัดและมีขอบเป็นศิลาแลงยาวตลอดแนววิหาร ด้านทิศตะวันตกของวิหารปรากฏฐานชุกชี ฐานด้านทิศตะวันออกของชุกชีก่อเป็นฐานบัวคว่ำ ส่วนอีกสามด้านที่เหลือก่อเป็นฐานเรียบ (รูปที่ 8) โบราณวัตถุที่ขุดพบบริเวณวิหารมักเป็นเศษกระเบื้องดินเผาungหลังคาประเภทกระเบื้องดินขอ ตะปูเหล็ก เศษภาชนะดินเผาประเภทต่างๆ

1.4 กำแพงแก้ว ประกอบด้วยแนวกำแพงสองส่วน คือ 1) แนวกำแพงศิลาแลงที่ก่อล้อมรอบเจดีย์ประธาน เจดีย์ราย 2) แนวกำแพงศิลาแลงที่ก่อล้อมรอบวิหาร จึงทำให้เกิดพื้นที่สองส่วน รูปแบบของกำแพงทั้งสองส่วนมีลักษณะการก่อศิลาแลงที่ไม่เหมือนกัน โดยแนวกำแพงที่ล้อมรอบเขตเจดีย์นั้นใช้วิธีการปักแท่งศิลาแลงลงพื้นดินเรียงต่อกันไปเพื่อทำเป็นแนวกำแพง ส่วนกำแพงที่ล้อมวิหารนั้นใช้วิธีการวางแท่งศิลาแลงนอนซ้อนขึ้นไปจำนวน 5 ก้อน จำนวน 2 แถว เพื่อเป็นแนวกำแพง (รูปที่ 9) ทางด้านตะวันออกด้านหน้าวิหารปรากฏช่องประตูทางเข้า-ออกเพียงช่องเดียว พบแนวศิลาแลงจากขอบประตูยาวต่อเนื่องมายังบริเวณหน้าวิหารและพบร่องรอยการปูพื้นด้วยอิฐบางส่วน สันนิษฐานได้ว่า กำแพงแก้วก่อศิลาแลงนี้ล้อมรอบอาคารหลักหรือเป็นเขตพุทธาวาสของโบราณสถานแห่งนี้

1.5 ศาลา ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้นอกเขตกำแพง เป็นอาคารแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเล็กก่อด้วยศิลาแลงสูงเพียง 1 ก้อน ขนาดกว้างประมาณ 4 เมตร ยาวประมาณ 10 เมตร ด้านบนพบเศษเสาศิลาแลงล้มกระจายทั่ว (รูปที่ 10) โบราณสถานในเขตอรัญญิกส่วนใหญ่มักพบอาคารแบบศาลาบริเวณทางทิศตะวันออกหรือหน้าวัดเสมอ

1.6 กุฏิ ปรากฏจำนวน 2 หลัง หลังแรกตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกเขตกำแพง เป็นอาคารแผนผังสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลงสูงเพียง 1 ก้อน ขนาดกว้างประมาณ 5 เมตร ยาวประมาณ 12 เมตร บริเวณ

ทางด้านตะวันตกของอาคารก่อยกพื้นสูงขึ้นประมาณ 20 เซนติเมตรและพบร่องรอยการก่อศิลาแลงลดชั้นยื่นออกมาทางทิศใต้ของแนวอาคาร (รูปที่ 11) และหลังที่สองตั้งอยู่ทางทิศเหนือนอกเขตกำแพง เป็นอาคารแผ่นผนังสี่เหลี่ยมผืนผ้าก่อด้วยศิลาแลง ขนาดกว้างประมาณ 4 เมตร ยาวประมาณ 8 เมตร แนวอาคารทางด้านเหนือทำการลดระดับพื้นอาคารลงประมาณ 20 เซนติเมตร ลักษณะเป็นชานอาคาร (รูปที่ 12) จากการเปรียบเทียบรูปแบบอาคารทั้งสองหลังพบว่า มีลักษณะคล้ายกลุ่มอาคารที่สันนิษฐานว่าเป็นกุฏิของกลุ่มวัดในเขตอรัญญิกโดยเฉพาะวัดอวาสใหญ่และวัดริมทางที่ตั้งอยู่ใกล้กัน อีกทั้งอาคารทั้งสองหลังตั้งอยู่นอกเขตพุทธาวาสและตั้งอยู่ใกล้บ่อน้ำและห้องน้ำ จึงอาจกล่าวได้ว่าอาคารทั้งสองหลังนี้อาจเป็นกุฏิของพระสงฆ์และสันนิษฐานต่อได้ว่าเขตสงฆ์าวาสของโบราณสถานวัดมะคอกตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเขตพุทธาวาส

1.7 บ่อน้ำ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของกุฏิหลังที่สอง เป็นบ่อน้ำผิวงกลม ขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณ 1.8 เมตร ลึกประมาณ 5 เมตร กรูขอบบ่อด้วยก้อนศิลาแลง ปัจจุบันไม่สามารถกักเก็บน้ำได้แล้ว (รูปที่ 13)

1.8 ห้องส้วมสำหรับพระสงฆ์หรือเวจกุฏิ ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของกุฏิหลังแรก ลักษณะเป็นอาคารแผ่นผนังสี่เหลี่ยมผืนผ้าฐานเดี่ยว กว้างประมาณ 1.4 เมตร ยาวประมาณ 3 เมตร กลางอาคารพบหลุมขนาดกว้างยาวด้านละ 80 เซนติเมตร และมีการก่อศิลาแลงล้อมรอบหลุมซึ่งมีลักษณะเหมือนกับเวจกุฏิหลายแห่งที่พบในเขตอรัญญิกเมืองกำแพงเพชร (รูปที่ 14)

2. ข้อมูลจากการขุดค้นทางโบราณคดี เป็นหลุมขุดค้นในผนังสี่เหลี่ยมจัตุรัสขนาดกว้างยาวด้านละ 3 เมตร ขุดลงไปจนถึงชั้นดินวัฒนธรรมจำนวน 1 หลุม บริเวณทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือนอกเขตกำแพงวัด (รูปที่ 15) สามารถสรุปผลชั้นดินทางวัฒนธรรมได้ดังนี้

2.1 ชั้นดินการใช้งานปัจจุบัน เป็นชั้นผิวดินบนสุดของหลุมขุดค้น มีความลึกจากผิวดินประมาณ 10 เซนติเมตร พบการรบกวนชั้นดินที่มีการปะปนของโบราณวัตถุและวัตถุสมัยปัจจุบัน

2.2 ชั้นดินวัฒนธรรม เป็นชั้นที่มีการใช้งานของพื้นที่บริเวณโบราณสถานวัดมะคอกในอดีตเป็นพื้นผิวเดิม มีความลึกจากผิวดินตั้งแต่ 20–70 เซนติเมตร ชั้นดินนี้พบหลักฐานทางโบราณคดีประเภทต่างๆ ได้แก่ เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาพื้นเมือง เตาสุโขทัย ศรีสัชนาลัย เศษเครื่องถ้วยจีน เศษกระเบื้องมุงหลังคาดินเผา จากการวิเคราะห์รูปแบบและสวดลายของเศษภาชนะดินเผา กำหนดอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20–22 ตรงกับสมัยอยุธยาตอนต้น–ตอนกลาง ถือว่าเป็นชั้นวัฒนธรรมของพื้นที่บริเวณนี้

2.3 ชั้นดินธรรมชาติ อยู่ลึกจากผิวดินลงไปประมาณ 70 เซนติเมตร เป็นต้นไป เป็นชั้นดินที่ไม่พบร่องรอยหลักฐานของมนุษย์ เป็นชั้นศิลาแลงธรรมชาติที่มีความแข็งค่อนข้างมาก

ข้อมูลจากการขุดค้นสรุปได้ว่า บริเวณวัดมะคอกมีการใช้พื้นที่ 2 สมัยหลัก คือ สมัยอยุธยาตอนต้น–ตอนกลางราวพุทธศตวรรษที่ 20–22 และเข้ามาใช้พื้นที่อีกครั้งในสมัยปัจจุบัน

โบราณวัตถุที่พบจากการขุดแต่งวัดมะคอก

1. เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาพื้นเมือง เป็นเศษภาชนะดินเผาเนื้อดิน (earthenware) มีสีเนื้อเป็น สีส้ม สีนวล สีเทา สีเทาดำ มีการตกแต่งผิวภาชนะหลายลาย ได้แก่ ลายกดประทับ ลายขีดและขีดขีด เป็นต้น ไม่สามารถกำหนดอายุที่แน่นอนได้ เนื่องจากเป็นกลุ่มของภาชนะดินเผาที่ใช้ในชีวิตประจำวันที่ใช้อย่างต่อเนื่องและไม่ปรากฏแหล่งเตาผลิตแน่นอน

2. เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาสุโขทัย (เตาทุเรียง) ลักษณะของภาชนะที่พบจากแหล่งเตานี้คือ ภาชนะเนื้อแกร่ง (stoneware) เนื้อสีเทา ตกแต่งโดยการเขียนลายสีดำบนพื้นขาวแล้วเคลือบใสเป็นลายมงคลหรือลายพรรณพฤษภา รูปทรงที่พบ เช่น เศษชิ้นส่วนชาม ถ้วย เป็นต้น สันนิษฐานจากสวดลายบนภาชนะดินเผาว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20–21 ตรงกับสมัยอยุธยาตอนต้น–ตอนกลาง (สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยากับเอเชีย 2544)

3. เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาศรีสัชนาลัย ลักษณะของภาชนะที่

พบจากแหล่งเตานี้มีหลายแบบ แบบแรกเป็นภาชนะเนื้อแกร่ง (stoneware) เนื้อสีเทาอ่อนตกแต่งโดยเคลือบเขียว ตกแต่งด้วยลายใต้เคลือบเป็นลายพรรณพฤกษา ลายดอกบัว เป็นต้น มักพบเป็นเศษของภาชนะทรงจานและชาม

ส่วนอีกรูปแบบเป็นภาชนะเนื้อแกร่ง (stoneware) เนื้อสีเทาเข้ม ตกแต่งด้วยการเคลือบสีน้ำตาลเข้มและอาจใช้เทคนิคการขีดขีดลงบนผิวภาชนะเป็นลายเส้นหรือกดประทับด้วยแม่พิมพ์ มักพบเป็นเศษภาชนะทรงไห ขวด เป็นต้น

ภาชนะทั้งสองแบบล้วนมาจากแหล่งเตาย่อยที่บ้านเกาะน้อยและบ้านปายาง สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 ตรงกับสมัยอยุธยาตอนต้น-ตอนกลาง (สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยา กับเอเชีย 2544)

4. เศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาต่างประเทศ จากการขุดแต่งและขุดค้นโบราณสถานวัดมะคอก พบเศษภาชนะดินเผาจากแหล่งเตาประเทศจีนหรือเครื่องถ้วยจีน สมัยราชวงศ์หมิง โดยพบเป็นกลุ่มเครื่องถ้วยเขียนสีน้ำเงินใต้เคลือบ และเขียนสีเหนือเคลือบและแบบเคลือบเขียว ที่พบส่วนใหญ่เป็นภาชนะทรงชาม ตกแต่งโดยการเขียนลายดอกไม้และลายพรรณพฤกษา กำหนดอายุจากลายบนภาชนะได้ราวพุทธศตวรรษที่ 20-22 ตรงกับอยุธยาตอนต้น-อยุธยาตอนกลาง

5. โบราณวัตถุประเภทชิ้นส่วนประกอบสถาปัตยกรรม อาทิเช่น ชิ้นส่วนกระเบื้องดินเผาแบบปลายขอที่พบเป็นจำนวนมาก ตะปู ชิ้นส่วนปูนปั้น เป็นต้น

6. โบราณวัตถุประเภทชิ้นส่วนพระพุทธรูป ได้แก่ ชิ้นส่วนพระพุทธรูปปูนปั้นส่วนพระหัตถ์ เม็ดพระศก โกลนพระพุทธรูปศิลาแลงเป็นชิ้นส่วนพระพุทธรูปประทับยืน 2 องค์ โดยเหลือเพียงส่วนฐานและส่วนพระวรกาย ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริด มักพบเป็นส่วนฐานสิงห์ของพระพุทธรูปรูปแบบกำแพงเพชรที่มักประทับนั่งบนฐานสิงห์หรือที่รู้จักกันในชื่อ พระกำแพงสามขา สันนิษฐานว่ามีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 ตรงกับสมัยอยุธยา

ตอนต้น–ตอนกลาง (รูปที่ 16)

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานเป็นพระพุทธรูปทำจากหินสีชาวใสในสภาพที่แตกหัก ลักษณะที่พบเป็นพระพุทธรูปประทับนั่งขัดสมาธิราบแสดงปางมารวิชัย และอีกองค์พบเฉพาะส่วนพระเศียรที่มีพระพักตร์ค่อนข้างกลม พระหนุเป็นปม เมื่อพิจารณาจากรูปแบบพบว่ามีลักษณะเหมือนกับพระพุทธรูปในศิลปะล้านนา มีข้อสังเกตว่าพระพุทธรูปหินที่พบอาจมีความสัมพันธ์กับพระพุทธรูปล้านนาในสกุลช่างพะเยาที่มีความถนัดในการสร้างพระพุทธรูปจากหิน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์ 2546: 312-323) สันนิษฐานว่าพระพุทธรูปหินสีชาวใสมีอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20–21 (รูปที่ 17-18)

วิเคราะห์ข้อมูลการใช้พื้นที่ของโบราณสถานวัดมะคอก

จากหลักฐานประเภทต่างๆ ที่พบจากการทำงานโบราณคดีภายในเขตโบราณสถานวัดมะคอก สามารถวิเคราะห์ถึงการใช้พื้นที่ในเขตวัดนี้ได้ว่า วัดมะคอกเป็นวัดที่ประกอบด้วยพื้นที่หลัก 2 ส่วน คือ 1) เขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่สำหรับประกอบพิธีกรรมและเป็นที่ตั้งอาคารหลักของวัด ประกอบด้วย เจดีย์ประธาน เจดีย์ราย และวิหาร โดยมีกำแพงแก้วล้อมรอบ และ 2) เขตสังฆาวาส ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของเขตพุทธาวาส เป็นพื้นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ที่คาดว่าจำพรรษาอยู่วัดแห่งนี้ อาคารที่สำคัญประกอบด้วย กุฏิ บ่อน้ำ และเวจกุฎี จากการเปรียบเทียบรูปแบบการใช้พื้นที่พบว่า วัดมะคอกประกอบด้วยพื้นที่หลัก 2 ส่วนเหมือนกับวัดต่างๆ ในเขตอรัญญิกอีกหลายวัดที่แตกต่างกันคือจำนวนและขนาดของอาคาร รวมทั้งตำแหน่งที่ตั้งของเขตสังฆาวาสที่ไม่กำหนดตายตัวว่าจะต้องตั้งอยู่ทางทิศไหนของเขตพุทธาวาส เช่น เขตสังฆาวาสของวัดมะคอกตั้งอยู่ทางทิศเหนือของวัด เขตสังฆาวาสของวัดอาวาสใหญ่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกของวัด เขตสังฆาวาสของวัดริมทางตั้งอยู่ทางทิศใต้ของวัด เป็นต้น

อีกหนึ่งข้อสังเกต คือ โบราณสถานวัดมะคอกไม่พบหลักฐานอาคารที่ใช้เป็นอุโบสถ รวมทั้งวัดมะเค็ดและวัดริมทางที่ไม่พบอาคารที่เป็นอุโบสถ

เช่นกัน จึงมีความเป็นไปได้ว่าพระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ทั้งสามวัดอาจจะประกอบพิธีสังฆกรรมที่วัดอวาสใหญ่ ซึ่งเป็นวัดที่มีอุโบสถและตั้งอยู่ใกล้กับวัดทั้งสามแห่งนี้

สำหรับหลักฐานที่มีความน่าสนใจที่พบจากการขุดแต่งวัดมะคอก ได้แก่

1. วัดมะคอกเป็นวัดขนาดเล็ก สิ่งก่อสร้างภายในวัดล้วนมีฐานเตี้ยโดยการก่อศิลาแลงเพียง 1-2 ก้อน โดยเฉพาะอย่างยิ่งวิหาร ที่ไม่พบร่องรอยการก่อฐานศิลาแลงแต่ใช้วิธีการก่ออัดดินให้เป็นเนิน สันนิษฐานว่าแต่เดิมอาจให้เป็นโครงสร้างไม้ปิดทับหรือใช้ปูนฉาบล้อมรอบขอบวิหารแทนการก่อด้วยศิลาแลง จึงทำให้ไม่หลงเหลือหลักฐานให้เห็นจนถึงปัจจุบัน

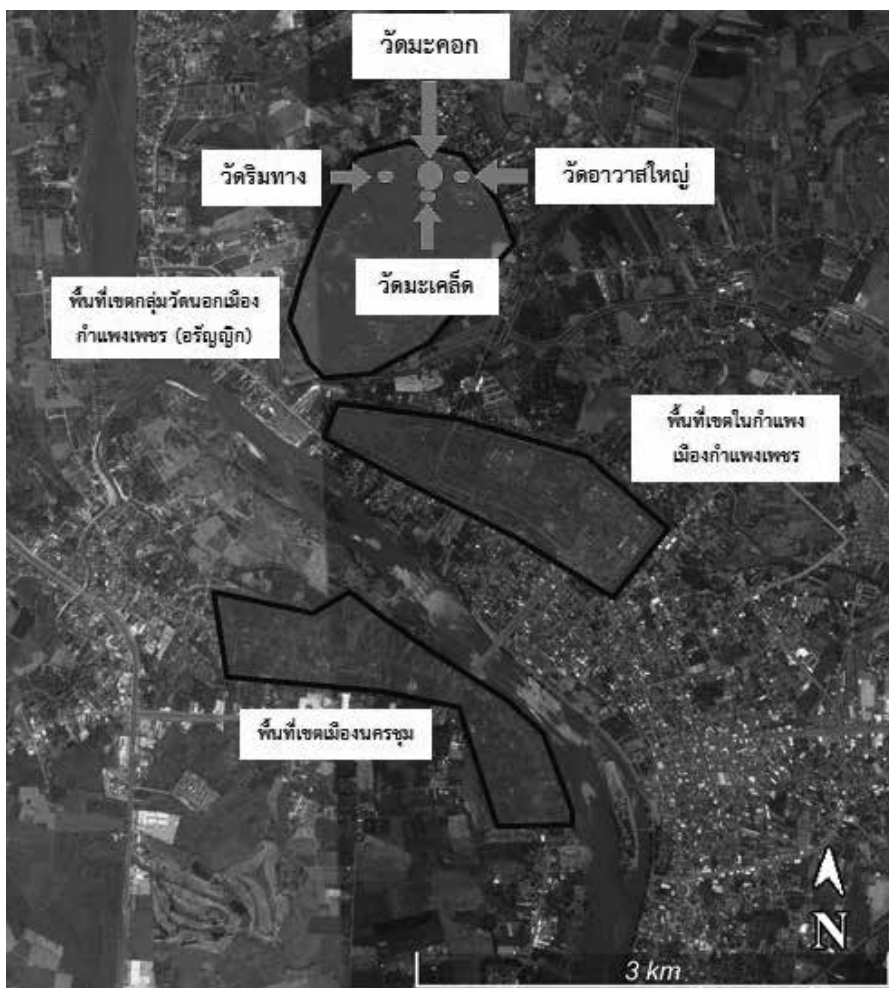
อีกข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ วัดมะคอกเป็นวัดขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในเขตอรัญญิกซึ่งล้วนแต่มีวัดขนาดใหญ่ตั้งกระจายอยู่โดยรอบ แม้ว่า ศศ. ดร. ประภัสสร ชูวิเชียร เคยเสนอแนวคิดที่ว่า เขตอรัญญิกเมืองกำแพงเพชรล้วนมีแต่กลุ่มวัดขนาดใหญ่ซึ่งอาจเป็นความนิยมในการสร้างวัดในเขตอรัญญิกแบบอยุธยา มากกว่าการสร้างวัดขนาดเล็กและเรียบง่ายตามแบบเขตอรัญญิกของเมืองสุโขทัย (ประภัสสร ชูวิเชียร 2554: 26-39) ดังนั้น วัดมะคอกแสดงให้เห็นถึงความเป็นวัดขนาดเล็กท่ามกลางวัดขนาดใหญ่ภายในเขตอรัญญิก

2. การพบพระพุทธรูปที่ทำจากหินสีขาวใสที่มีลักษณะโดยรวมรูปแบบเป็นพระพุทธรูปล้านนาอายุราวพุทธศตวรรษที่ 20-21 พระพุทธรูปองค์นี้บ่งบอกได้ถึงความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกำแพงเพชรกับดินแดนล้านนาที่มีการติดต่อสัมพันธ์กันโดยตลอด สอดคล้องกับหลักฐานประเภทอื่น เช่น ตำนานต่างๆ ที่มักปรากฏชื่อเมืองกำแพงเพชร หลักฐานทางด้านศิลปกรรมที่แสดงอิทธิพลล้านนาและหลักฐานประเภทโบราณวัตถุรูปแบบล้านนาที่ปรากฏในเมืองกำแพงเพชร

สรุปข้อมูลที่ได้จากการขุดแต่งโบราณคดีวัดมะคอก

จากหลักฐานทางโบราณคดีที่พบ สันนิษฐานว่าวัดมะคอกมีการสร้างและใช้งานอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-22 หรือตรงกับสมัยอยุธยาตอนต้น-ตอนกลาง และเมื่อพิจารณาจากหลักฐานอื่นๆ ที่ปรากฏในเมืองกำแพงเพชร อาทิเช่น หลักฐานทางด้านศิลปกรรม หลักฐานประเภทภาชนะดินเผาโดยเฉพาะเครื่องถ้วยจีน ที่ส่วนมากพบเครื่องถ้วยจีนประเภทเครื่องเคลือบลายครามสมัยราชวงศ์หมิงในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ตรงกับสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ถึงสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4 แห่งกรุงศรีอยุธยา (วิระศักดิ์ แสนสะอาด 2557) เป็นช่วงที่เมืองกำแพงเพชรมีความเจริญรุ่งเรืองมากที่สุด

รูปที่ 1 ภาพถ่ายทางอากาศแสดงถึงตำแหน่งที่ตั้งโบราณสถานวัดมะคอกและโบราณสถานใกล้เคียง (ที่มา: CNES 2015)

รูปที่ 2 สภาพโดยทั่วไปก่อนการขุดแต่งโบราณสถานวัดมะคอก

รูปที่ 3 สภาพเจดีย์ประธานวัดมะคอกทางทิศตะวันออกหลังจากการขุดแต่ง

รูปที่ 4 สภาพเจดีย์ประธานวัดมะคอกทางทิศตะวันตกหลังจากการขุดแต่ง แสดงให้เห็นถึงชุดฐาน
เชิงและฐานแปดเหลี่ยม

รูปที่ 5 สภาพเจดีย์รายวัดมะคอกที่ก่อด้วยศิลาแลงหลังจากการขุดแต่ง

รูปที่ 6 สภาพเจดีย์รายวัดมะคอกที่ก่อด้วยอิฐหลังการขุดแต่ง

รูปที่ 7 สภาพวิหารวัดมะคอกหลังการขุดแต่ง เป็นวิหารแห่งเดียวในเขตเมืองกำแพงเพชรที่ไม่มีการก่อฐานอาคารด้วยอิฐหรือศิลาแลง

รูปที่ 8 สภาพฐานชุกชีและเสาดินที่สมบูรณ์ ภายในวิหารวัดมะคอกหลังจากการขุดแต่ง

รูปที่ 9 สภาพแนวกำแพงแก้วของวัดมะคอกหลังจากการขุดแต่ง แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างการก่อแนวกำแพงล้อมรอบกลุ่มเจดีย์ที่ใช้แท่งศิลาแลงปักเรียงต่อกัน กับการก่อแนวกำแพงล้อมรอบวิหารที่ใช้วิธีการวางแท่งศิลาแลงนอนซ้อนขึ้นไป

รูปที่ 10 สภาพศาลาขณะดำเนินการขุดแต่ง

รูปที่ 11 สภาพภูมิหลังที่ 1 หลังจากการขุดแต่ง พบการก่อศิลาแลงลดชั้นยื่นออกมาทางทิศใต้ของแนวอาคาร

รูปที่ 12 สภาพภูมิหลังที่ 2 หลังจากการขุดแต่ง พบการก่อศิลาแลงลดชั้นยื่นออกมาทางทิศเหนือของแนวอาคาร

รูปที่ 13 สภาพบ่อน้ำแผนผังวงกลมหลังจากการขุดแต่ง

รูปที่ 14 สภาพห้องส้วมหรือเวจกฐีหลังจากการขุดแต่ง

รูปที่ 15 สภาพหลุมขุดค้นทางโบราณคดีภายในวัดมะคอก

รูปที่ 16 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปสำริดที่พบจากการขุดแต่งวัดมะคอก (ซ้าย)
เทียบกับส่วนฐานสิ่งของพระพุทธรูปแบบกำแพงเพชร (ขวา)

รูปที่ 17 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินสีขาวใสที่พบจากการขุดแต่งวัดมะคอก

รูปที่ 18 ชิ้นส่วนพระพุทธรูปหินสีขาวใสส่วนพระเศียรที่พบจากการขุดแต่งวัดมะคอก มีพุทธลักษณะคล้ายคลึงกับพระพุทธรูปแบบล้านนาช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร, 2552. **นำชมอุทยานประวัติศาสตร์กำแพงเพชร**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สมานพันธ์.
- ประภัสสร ชูวิเชียร, 2554. “ว่าด้วยเขต “อรัญญิก” ของเมืองกำแพงเพชร.” **ศิลปากร** 54 (5): 26-39.
- วีระศักดิ์ แสนสะอาด, 2557. “ภาพรวมของเครื่องปั้นดินเผาจีนที่พบในเมืองกำแพงเพชร.” ใน **ปริวรรต ธรรมาปริชากร (บรรณาธิการ), การประชุมทางวิชาการ “การวิจัยเกี่ยวกับเครื่องปั้นดินเผาจีนที่ค้นพบในประเทศไทยในสามทศวรรษที่ผ่านมา.”** พระนครศรีอยุธยา: พิพิธภัณฑ์สถานเครื่องถ้วยเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, 1-2 สิงหาคม 2557.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2546. “พระแก้วมรกตคือพระพุทธรูปล้านนา ที่มีความสัมพันธ์ทางด้านรูปแบบกับ พระพุทธรูปหินทรายสกุลช่างพะเยา.” ใน **สุจิตต์ วงษ์เทศ (บรรณาธิการ), พระแก้วมรกต** (หน้า 313-323). กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____, ม.ป.ป. **ศิลปะเมืองกำแพงเพชร**. (เอกสารอัดสำเนา)
- “สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยากับเอเชีย,” 2544. ใน **ชาญวิทย์ เกษตรศิริ (บรรณาธิการ), สัมมนาวิชาการนานาชาติ เรื่อง “สังคโลก-สุโขทัย-อยุธยากับเอเชีย.”** กรุงเทพฯ: มุลนิธิโตโยต้าประเทศไทย, 22-23 พฤศจิกายน 2544.

เว็บไซต์

- CNES, 2015. **Google map**. Retrieved November 25, 2015, from <https://www.google.co.th/maps/@16.5028091,99.5161832,2079m/data=!3m1!1e3?hl=th>